

XIX. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA ESKİ ESER ANLAYIŞININ DOĞUŞU VE BU ALANDA UYGULANAN POLİTİKALAR

Fatma ŞİMŞEK*
Güven DİNÇ*

ÖZET

Tanzimat ile beraber oluşmaya başlayan reform çabaları bağlamında ele alınan eski eser anlayışı, Batı ile etkileşim sonucu gelişmeye başlamıştır. Avrupalı araştırmacılar eski eser bakımından zengin Osmanlı coğrafyasını talan etmeye başlamışlardır. Bunun karşısında hazırlanan nizamnamelerle eski eserlerin araştırılması ve yurt dışına çıkarılmasının önünü almak için belirli kaideler getirilmeye çalışılmıştır. Nizamnamelerin bazı hükümlerinin yetersiz olması, uygulamada bazı sorunların yaşanmasına yol açmıştır. Osman Hamdi Bey dönemine kadar bu konuda istenilen aşamaya ulaşılamamıştır. Avrupalı devletler eski eser arama görüntüsü altında Osmanlı üzerindeki menfaatlerini korumaya çalışmışlardır. 1884 tarihli nizamname ile Osmanlı imparatorluğunda eski eser anlayışı ve araştırmaları günümüz anlayışına yakın bir çizgiye ulaşabilmiştir. 89 yıl boyunca Türkiye'deki tek eski eser yasası olarak varlığını sürdürmüştür. Ülke genelinde ortaya çıkarılan eski eserler, İstanbul'a getirilmiş ve Müze-i Hümayun'da sergilenmiştir. Osmanlı, bu alanda kendi ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Cumhuriyet'e intikal eden bu gelişim, günümüz arkeoloji ve müzecilik anlayışının da temelini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Âsâr-ı Atîka, Nizamname, Arkeoloji, Müze.

---

* Arş. Gör.; Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

ABSTRACT

The Birth of an Understanding of Old Works and the Policies That were Applied in This Field in the XIXth Century Ottoman Empire

The understanding of old works which were developed within the context of reforms that were introduced with Tanzimat (the period in which the political reforms of Abdulmejid in 1839 took place) started to progress as a result of the interaction with the West. European researchers started to plunder the Ottoman Empire that was rich in old works. With the regulations that were prepared against this plunder, certain rules were introduced to prevent the research on old works and their having been taken abroad. However, some insufficient rules in the regulation caused problems in the carrying out of the applications. Until the period of Osman Hamdi Bey, no satisfactory results had been achieved. European countries worked for the maintenance of their benefits in disguise of old works research. With the regulation dated 1884, the understanding and research of old works in the Ottoman Empire reached to a level that was close to the modern understanding we have today. For 89 years this regulation existed as the only regulation about old works in Turkey. The old works that were revealed in the country were brought to Istanbul and were exhibited in Muze-i Humayun. This development was carried to the time of the Turkish Republic and it has formed the base of modern archeology and museology.

Key Words: Old Works, Regulations, Archeology, Museum.

Giriş

Osmanlı döneminde “âsâr-ı atîka” olarak adlandırılan eski eser, günümüzde kültür varlıkları tanımıyla genişletilmiştir. Bu tanımlamaya göre; tarih öncesi ve tarihî devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklar kültür varlıkları kapsamına girmektedir. Bu tanımlama tarihî süreç içerisinde ve ülkeden ülkeye farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla Osmanlı imparatorluğunda da kendine özgü eski eseri tanımlama ve değerlendirme biçimi oluşmuştur. Osmanlı döneminde âsâr-ı atîkanın tanımlanması ve bakış açısı günümüzden oldukça farklıdır. İlk dönemlerden itibaren âsâr-ı atîka tabiri kullanılmışsa da bunun bir değeri ifade etmekten öte yalnızca eski dönemlerden kalan eserleri niteleme bakımından kullanımı vardı. Bu konuda ilk bilinçli uygulamalar ancak Tanzimat sonrası görülmektedir. Osmanlı imparatorluğunda Tanzimat ile beraber batılılaşma serüveninin bir görünümü olarak ortaya çıkan bu ilgi, zamanla oluşan anlayış ve bunun sonucunda gerçekleştirilen uygulamalar çalışmanın esas konusunu teşkil etmektedir. Tüm İmparatorluğu kapsayan bu uygulamaların nasıl yürüdüğüne ilişkin Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) tasniflerinde, çeşitli

belge koleksiyonları bulunmaktadır. Özellikle İradeler, Yıldız ve Dahiliye Mektubî Kalemi tasnifleri çalışmamızda ağırlıklı olarak kullanılmıştır.

Eskiye duyulan ilgi, eski eserlerin sanatsal, ekonomik, kullanım değerlerine veya dinî kökenli korku-saygı gibi birçok faktöre dayanmaktadır. Bu durum ülkeleri, kültür varlıklarına karşı tavrı takınmaya zorlamıştır (Madran, 503). Avrupa’da doğan eski eserlerle ilgili ilk düzenlemelerin kökleri Roma’ya kadar uzanmaktadır. Ancak tarih bilincinin tam oluşmadığı, arkeolojinin ise henüz bilim haline gelmediği bu dönemlerde, eski eser ile tarih arasında bir bağ kurulmasından bahsedilemezdi. Yine de estetik duyguların yüksek olduğu Roma imparatorluğu ile dinsel duyguların yoğun olduğu Ortaçağ devletlerinde estetik ve dinî amaçlarla getirilen kurallar ve düzenlemeler, birçok eserin harap olmasının önüne geçmiştir (Mumcu, 53). Roma imparatorluğunun yıkılması ile Rönesans’a kadar esaslı bir düzenleme görülmemektedir. Rönesans döneminde klâsik kültürün yeniden doğmasıyla eski eserlere ilgi artmış ve ilk koruyucu hükümler İtalya’da ortaya çıkmıştır. İlk defa, Papa X. Leo, sanat eserlerinin yalnız estetik açıdan değil, tarihî yönden de büyük önem taşıdıklarını ve bu yüzden korunmaları gerektiğini ilan etmiştir (1512-1513). Bundan sonra artık eski eserlerin sistemli bir şekilde araştırılması başlıyordu. Ancak bunlar klâsik dönem eserleriyle ilgili olup, bütün dönemlere ait eserlerin araştırılması Rönesans’tan sonradır (Mumcu, 54-55).

Yunan ve Roma arkeolojisine duyulan ilginin bir uzantısı olarak “*Tevrat Arkeolojisi*”nin öne çıktığı görülmektedir. Özellikle Mezopotamya ve Filistin’de yapılan kazıların ardında dolaylı da olsa Yaratılış (Tekvin) düşüncesi yatmaktaydı. XIX. yüzyılda ise Avrupa’da milliyetçi düşünce gelişimi bağlamında, atalar ve kökenler konusunun önem kazanmaya başladığı ve bu bilgilere ulaşmak için arkeolojik kalıntıların araştırılmasına girişildiği görülür. Diğer yandan, yüzyılın ikinci yarısında doğa bilimlerinde görülen evrimsel çizgi, arkeoloji bilimine de yansımış ve Tevrat’a dayalı yaratılış varsayımı dışında evrimsel içerikli yaklaşımlar da söz konusu olmaya başlamıştır. Böylece arkeoloji yanında antropolojinin de önemi anlaşılmış ve maddî olarak insan varlığı öncelik kazanmıştır. Doğanın oluşumuna getirilen açıklamalar teolojik değil, doğa bilimleri açısından yapılmış; paleontolojik veriler değerlendirilerek insanın çok eskiden beri varolan bir canlı türü olduğu ortaya çıkmış; bu ise prehistoryanın temellerini atmıştır (Arsebük, 66).

Tüm bunların sonucunda, eski eserlerin korunması, toplumların estetik değerlerinin gelişmesi, kendilerini tanımlamaları, tarihî ve estetik değer ölçülerinin belirlenmesi açısından da önemli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Tarihî ve estetik değerler toplumlararası değerler olduklarından

bir toplumun eski eserleri koruması, insanlık kültürü için de büyük bir hizmet sayılmaktadır (Mumcu, 50-51).

Avrupa'da bu gelişmeler olmakla birlikte İslam âleminde, kesin hüküm olarak bitki ve cansızlar dışında kalan varlıkların resim ve heykellerinin yapımını yasaklamıştır. Dolayısıyla İslam toplumlarında resim, heykel ve benzeri sanat dalları gelişme göstermediği gibi bu durum antik sanat eserlerine olan kayıtsızlığı doğurmuştur.

Türkler, Anadolu'ya gelmeleriyle beraber pragmatik bir yaklaşımla, Bizans'ta olduğu gibi, dönemin Anadolu'sunda bulunan eski ve harabe niteliğinde olan yapı malzemelerini mimarî eserlerinde kullanmışlardır. Örneğin, Konya'daki Anadolu Selçuklu Hükümdarı I. Alaeddin tarafından kendi adına yaptırılan caminin yapımında Bizans ve Klasik devirlere ait 41 adet sütun kullanılmıştır (Atçeken, 57).

Aynı tavır Osmanlı imparatorluğu tarafından da sürdürülmüştür. Süleymaniye Külliyesi yapımı sırasında İstanbul içinden ve dışından eski dönemlere ait malzemelerin getirilerek inşaatta kullanıldığı bilinmektedir (Mardan, 506). Bu pragmatik yaklaşımın dışında eski eser konusunda bir diğer tavır olarak toplayıcılık tutkusu karşımıza çıkmaktadır. Bunun en somut ifadesi İstanbul'un fethine kadar ve fetih esnasında ele geçmiş olan kıymetli silah, araç ve gereçlerin Aya İrini Kilisesi'nde muhafaza edilmeye başlanmasıdır. Bundan sonra "Cebehane" adı ile anılan bina, 1726 yılında bazı değişiklikler yapılarak Darülesliha adıyla askerî bir müze haline getirilmiştir (Eralp, 1604). Ancak söz konusu girişim, sadece askerî araç gereç açısından değerlendirilmiş olup, tam anlamıyla müzecilik hareketi olarak nitelendirilemez.

Aynı dönemlerde Batı ise oryantalist düşünce doğrultusunda doğunun sadece kültürel ve manevî değerlerine değil, tarihin somut yönü olan eski eserlerine de ilgi duymaya başlamıştı. Batılı bilim adamları müzelerini zenginleştirmek için Doğu topraklarına yönelmişlerdi. Eski çağlardan itibaren kesintisiz bir şekilde tarihsel zenginliği olan Osmanlı coğrafyası da bu alanda büyük bir cazibe merkezi haline gelmekteydi. Siyasî ya da bilimsel faaliyetler için görevlendirilmiş Batılı diplomat ya da bilim adamları bu zenginlikleri tespit etmekte ve ülkelerinin müzelerini süslemek üzere yurt dışına çıkarmaktaydılar. Özellikle İmparatorlukta bu alanda bir düzenlemenin olmaması bir yana, bilinçli bir kesimin dahi bulunmaması Batılı gezgin/araştırmacıların Osmanlı ülkesinin tarihsel varlıklarının talan edilmesine çanak tutmaktaydı. Bu konuda etkili olan yabancı araştırmacılara bakıldığında büyük kısmının Osmanlı ülkesine gelen resmi devlet görevlileri olduğu görülmektedir. Örneğin, 1877-1880 yılları arasında İstanbul'da İngiliz Elçiliği görevinde bulunan Henry Layard, bu göreve gelmeden önce Osmanlı ülkesinde bulunmuş, Mezopotamya ve Güneybatı İran'da kazılar

yapmış ve bu sayede Ortadoğu uzmanı haline gelmiştir. Nitekim İngiltere, Ortadoğu politikaları bağlamında bölgeyi iyi tanıyan böylesi etkin bir kişiyi diplomat vasfıyla çeşitli şekillerde görevlendirmiştir (Kurat, 5).

Osmanlı İmparatorluğunda Âsâr-ı Atfika Alanında İlk Bilinçlenmeler

Osmanlı yönetici elitinin eski eserlere ilgi duyması ve bu talan karşısında harekete geçmesi Tanzimat dönemine kadar mümkün olmamıştır. Yine de taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarının korunmasında hassas davranıldığı bilinmektedir. İ. Günay Paksoy, XV.-XIX. yüzyıllara ait mühimme defterlerinde konu ile ilgili yer alan hükümlere dayanarak, para, harabe, somakî mermer vb. buluntuların saklanması ve yabancılara satılmasının engellenmesine dair örnekler vermektedir (Paksoy, 220-221). Bunlardan farklı olarak 8 Eylül 1805 tarihli bir belge ise XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı yönetiminin eski eser anlayışına dair politikalarını sergilemektedir. Kütahya'da Bayramoğlu adlı kişinin, gizlice yaptığı define aramalarında 559 adet eski Ceneviz sikkesi bulunduğu öğrenilmesi tutuklanmasına sebep olmuştur. Sikkeler üzerinde Darphane-i Âmire tarafından yapılan vezin muayenesinde, cüzî miktarda parasal değeri olduğu, dolayısıyla hazine tarafından el konulmasına gerek görülmediğinin anlaşılmasıyla, Bayramoğlu adlı kişinin serbest bırakılmasına ve kendisine sikkelerin tutarı olan 209 kuruşun teslim edilmesine karar verilmiştir (C.DRB.-6/284). Hazinesin darboğazda olduğu dönemlerde halkın elindeki altın ve gümüş para toplatılıp tağşişle beraber yeni para basımına gidilmekteydi. Benzer biçimde eski dönemlere ait bulunan sikkeler de yeni para basımında kullanılmaktaydı. Bu olayda da görüldüğü üzere Osmanlı yönetimi bulunan eserlere kültür varlığı açısından değil, pragmatik bir bakış açısıyla, kullanılabilirliği ve maddî faydalarını göz önünde bulundurarak yaklaşmaktaydı.

Bu yaklaşımı besleyen temel husus elbette ki şeriat hükümleri idi. Bu hükümler yalnızca sahibi bulunmayan menkul eşyalar ile ilintilidir. Gayrimenkul olanların ise devlete, vakfa ya da şahsa ait olduğu varsayılmaktadır. Menkul olan eşyalarda geçerli olan uygulamalara göre, üzerinde İslamî imgeler bulunan eseri bulan kişi durumu bildirdiğinde eğer sahibi çıkmazsa ve bulan şahıs yoksul ise eser kendisine bırakılmaktaydı. Eğer şahıs zengin ise eser yoksullara ya da devlet hazinesine verilmekteydi. Üzerinde başka dinlere ait işaretler bulunan eserlerin 1/5'i devlet hazinesine kalmaktaydı. Geriye kalan kısım, bulunduğu araziye tasarruf edene ya da mirasçılara intikal etmekteydi. Eğer arazi kimsenin tasarrufunda değilse eser, bulan kişiye bırakılırdı. Tüm bu hükümlerden Osmanlı tebaasından olmayan yabancılar yararlanamazlardı. Eğer yabancı biri Padişahın izniyle

define arıyorsa kendisine beratında belirlenen şartlara uygun hisse verilir. 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi'nin 133. maddesinde de yer bulan (Mumcu, 66-68) bu şer'î hükümlerden anlaşılacağı üzere menkul eski eserlere sahip olmak çok da zor değildi. Dolayısıyla eski eserler bakımından oldukça zengin olan Osmanlı coğrafyası, hem hukukî bakımdan hem de yöneticilerin konuya ilgisi bakımından açıkça talan edilmeye müsait bir durumdaydı.

Osmanlı yöneticilerinin Batı'da olup biten gelişmeleri ve yenilikleri düzenli olarak takip etme düşüncesi III. Selim döneminde oluşmuştur. Bu dönemden itibaren Batı ile ilişkilerin hızlanmasına paralel olarak Osmanlı yönetici eliti, eski eser anlayışında Batı'daki gelişmeleri de görme imkânına kavuşmuştur. Özellikle II. Mahmut döneminde Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin dönüşlerinde yönetici sıfatıyla bu ve buna benzer konularda sergiledikleri yenilikçi tavırlar, bunun açık göstergesidir. Bu doğrultuda Osmanlı imparatorluğunda eski eserler hakkında meydana gelen gelişmeleri reformist hareketler bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Bu süreçte eski eserlerin korunması, yurt dışına çıkışının yasaklanması, kazıların belirli bir düzene oturtularak araştırmaların izne bağlanması gibi belli başlı hususları içeren nizamnameler yayınlanmıştır.

Osmanlı reformist yöneticilerinin konuya dair bilgi ve ilgilerinin artmasıyla beraber eski eserlerin yabancılar tarafından talan edilmesinin önüne geçme düşüncesiyle yavaş yavaş bir bilinçlenmenin başladığı görülür. Zira, bu dönemden itibaren yapılacak kazılarda resmî ruhsat alma zorunluluğu getirilmiştir. İlk resmî ruhsatın verildiği tarih konusunda farklı tarihlendirmeler bulunmakla birlikte en eski tarih olarak 1840 yılı görülmektedir (Su, 8). Böylece Osmanlı imparatorluğunda müzecilik ve eski eserler konusundaki hassasiyetin 1840'lı yıllardan itibaren başladığı söylenebilir. Ancak bu dönemde verilen izinlerin etraflı ruhsatnameler ve sözleşmeler olduğu söylenemez (Ortaylı, 1599).

1846 yılında Tophane-i Âmire Müşiri Fethi Ahmet Paşa, çeşitli vesilelerle ele geçen her türlü eski eseri Aya İrini Kilisesi'nde toplayıp depo etmeye başlamıştır. "*Mecma-i Eslaha*" ve "*Mecma-i Âsâr-ı Atika*" adlarını taşıyan bu ilk müze, bugünkü anlamda bir müze olmaktan ziyade eski ve değerli silahların, İmparatorluğun çeşitli yerlerinden getirilen antik devirlere ait eşyaların toplanıp korumaya alındığı bir depo görünümünde idi (Su, 7).

Osmanlı imparatorluğunda oluşturulacak olan müzenin ilk nüvesi olan bu girişim için Aya İrini Kilisesi'nin seçilmesi tesadüf olmayıp, ideolojik sebeplere dayanmaktadır. Eski kilise bulunduğu yer itibarıyla hem saraya hem de halka yakındır. Böylece kilisedeki eserler özellikle güç gösterisi ve şanlı bir geçmişin kalıntıları olarak halka, elçilere, konsoloslara vs. teşhir edilebilmekteydi. Ancak bu iyi niyetli başlangıç, daha çok şahsî olup ne bir nizamname ne de bir kaideye bağlı olarak gerçekleşmiştir. Yine

de bu konuda ilk adımları ifade etmesi bakımından önemlidir. 1868-1869 (1285) yıllarına gelindiğinde, Âli Paşa'nın sadrazamlığı döneminde, eski eserlerin toplanıp Batılı tarzda bir müze kurulması fikri ağır basmış ve bu ilkel müzeye/depoya Galatasaray Sultanisi tarih öğretmenlerinden E. Goold müdür olarak atanmıştır (Karaduman, 76). Dönemine göre profesyonel sayılabilecek bir kişinin müzeye yönetici olarak atanmasıyla beraber müzeyi teşkil eden eski eserler hakkında bir düzenlemenin yapılması fikri de belirmeye başlamıştır.

Âsâr-ı Atfika İle İlgili İlk Nizamnameler ve Uygulamalar

Yapılan yeniliklerin bir kaideye oturtulması için nizamnameler hazırlanması, Tanzimat döneminin karakteristik özelliklerindedir. Dolayısıyla eski eserlerin belli bir merkezde muhafazası ve teşhirini düzenlemek amacıyla hazırlanan Âsâr-ı Atfika Nizamnamesi 14 Şubat 1869 (1 Zilkade 1285) tarihli Takvim-i Vekayi gazetesinde yayınlanmıştır (Karaduman,79). Bu ilk nizamnamenin hazırlık aşamasında kaleme alınan 29 Ocak 1869 (15 Şevval 1285) tarihli bir belge (A.MKT.MHM.-433/3), Osmanlı yöneticilerinin eski eserler konusunda nasıl bir anlayışa sahip olduklarını yansıtmaları bakımından ilginç ayrıntılar içermektedir. Belgede ifade edildiği üzere, bu döneme kadar ortaya çıkarılan eserler eğer çift ise bir adedi devlete, diğeri kazı yapana-ki bunlar çoğunlukla yabancılardır-bırakılmaktaydı. Ancak çift olan antikaların nadiren bulunması ve bulunanların da genellikle saklanması sonucunda mevcut müzenin gelişiminin aksadığı vurgulanmaktadır. Bu nedenle devlet tarafından âsâr-ı atfika konusunda uzman memurlar tayin olunup ülkedeki eserlerin araştırılıp bulunarak mükemmel bir müzehane oluşturulması için bir nizamname yapılması, kurulacak müze için Maarif Nezareti bütçesine 200.000 kuruş ilave olunmasının Şura-yı Devlet tarafından uygun görüldüğü belirtilmektedir. Belgede, bu konuda örnek ülke olarak Fransa gösterilmektedir. Fransa'da olduğu gibi, eski eser araştırmak isteyenlerin öncelikle resmî ruhsat almak üzere Maarif Nezareti'ne başvurmaları, izin verilmesi halinde bulacakları eserleri ülkelerine götürmelerinin yasaklanmasının altı çizilmektedir. Buldukları eserleri İmparatorluk içerisinde istedikleri kişiye ve eğer talep olunursa hükümete satmak konularında serbestlik tanınması, verilen ruhsatın sadece yeraltındaki eserler için geçerli olması, arazi üzerinde bulunacak eserler ve müştemilatının ruhsat dışında tutulması ve buna uymayanların cezalandırılmaları; bir devlet tarafından eski eser araştırılmak istendiğinde ise bunun padişah iznine bağlanması gibi hükümleri içeren bir nizamname hazırlanması gerektiği Şura-yı Devlet mazbatasında ifade edilmiştir.

Adı geçen belgede Aydın vilayetine yazılan şukkada, Şura-yı Devlet mazbatasına atf yapılarak İngiliz Jonh Turtle Wood'un daha önce almış olduğu kazı ruhsatlarından başka (Karaduman, 76-79) beşinci defa ruhsat talebine ilişkin isteği, bir nizamname hazırlığı aşamasında bulunduğu belirtilerek bu ve benzeri izinlerin ertelenmesinin gerektiği bildirilmektedir.

Söz konusu kayıta dile getirilen esaslar, kısa süre sonra düzenlenecek olan 14 Şubat 1869 tarihli ilk Âsâr-i Atîka Nizamnamesi'nin de temelini oluşturacaktır. Ortaya konulan hususlar nizamname öncesinde dönemin yöneticilerinin konuyla ilgili görüşlerini ve çözüm yollarını yansıtması açısından büyük değer taşımaktadır. Zira, Tanzimat yöneticilerinin gerçekleştirdiği diğer reformlarda olduğu gibi bu alanda da önemli adımlar atan Âli Paşa'nın, Batılı uygulamalara âşina veya bu uygulamaları bilen şahıslarla yakın ilişkide olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, müze ve ilk Âsâr-i Atîka Nizamnamesi ile ülkeye Avrupaî bir anlayış ve düzen getirilmeye çalışıldığı şüphe götürmez bir gerçektir.

Bundan sonra kuruluş aşamasında olan müzenin zenginleştirilmesi amacıyla 6 Nisan 1869 tarihinde Babıali'den Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda, çıkarılan eserlerin “*hıfz ve teşhiri*” kararlaştırılmış olduğundan bahsedilerek, vilayetlerden nakledilebilecek eski eserlerin İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Yapılan kazıların kontrol mekanizması mahallî idarelere bırakılmıştır. Bunun yanında eserlerin saklanması ve yurt dışına kaçırılmasının önlenmesi, kazı talebinde bulunan kişiler ve varlığı bilinen eski eserler hakkında malumatla birlikte eserlerin ne kadar masrafla ve ne şekilde İstanbul'a gönderilebileceğine dair vilayetlerden Maarif Nezareti'ne bilgi verilmesi istenilmektedir (A.MKT.MHM.-441/2). Bu gelişmelerle beraber İmparatorluğun değişik noktalarında gerçekleştirilen kazı çalışmaları, bilimsel olmaktan ziyade bir takım buluntuların gün yüzüne çıkarılması ve değerli görülenlerin başkente taşınması şeklinde gerçekleşmiştir (Mardan, 505-506).

Hazırlanan ilk Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'nin kısa bir süre sonra yürürlüğe konulduğu görülmektedir. Örneğin, nizamnamenin yayınlanmasından yaklaşık bir yıl sonra, 22 Şubat 1870 (21.Za.1286) tarihinde, İzmir Valisi Veliyüddin Paşa'ya gönderilen emr-i şerif (Bkz. **EK-3 MD. 263**, s.6, hüküm 1), nizamnamenin yürürlükte olduğuna açıklık getirmektedir. Bu hüküm, İzmir tüccarından Yunan Natrek'in vekili Petro'nun, İzmir vilayeti dahilinde eski eser aramak için izin talebine ilişkindir. Meclis-i Kebir-i Maarif İdare Dairesi'ne havale olunan izin talebi; Petro'nun, nizamname ve buna dair ileride çıkarılacak kanunlara bağlı kalması; eski eser olarak kabul edilmeyen sikke ve kıymetli eşyalar hakkında nizam-ı mahsusa uyması; anayol, su yolu, mezarlık ve benzeri yerleri kazmaması; özel arazide kazı yapmak istediğinde arazi sahibinin onayını

alması, bulacağı mermer ya da madenî her türlü eski eserin ülke dışına çıkarılması yasaklandığından ülke içinde satması için eserleri öncelikle valiliğe bildirmesi, fiyat konusunda valilikle anlaşamadığı ya da valilik tarafından eserin satın alınmak istenmediği durumlarda başkalarına satabileceği şartlarıyla iki yıllığına ruhsat verilmesi uygun görülmüştür. 263 numaralı Mühimme Defteri'nde nizamnamenin uygulamaya konulduğunu gösteren benzer birçok hüküm örnekleri bulunmaktadır (s.18, hük.1, [15.02.1872/6.Z.1288]; s.18, hük.2, [7.03.1872/27.Z.1288], s.31, hük. 2, [23.08.1874/11.B.1291]).

Hükümlere bakıldığında, izin talebinin karşılanmasına ilişkin ortaya konulan şartlar, nizamnamenin maddeleriyle paralellik arz etmektedir. Dikkat çeken hususlardan biri de yapılacak kazıların kentsel yerleşim planına ve kamusal alanlara zarar vermeyecek şekilde yürütülmesine dikkat edildiğidir. Bu konu nizamnamede bulunmamasına rağmen devletin uygulamada âsâr-ı atıka araştırmalarında ve kazı çalışmalarında kamu yararını gözettiği söylenebilir.

Nizamname yayınlandıktan sonra uygulamaya konulmuş ve istenilen kazı izinleri belirli bir düzene oturtularak özellikle eski eser kaçakçılığı önlenmeye çalışılmıştır. Ancak ilk başlarda bu konuda yeterli yol alınmamıştır. Görevlilerin keyfi davranışları, Osmanlı İmparatorluğunun büyük Avrupa devletleri karşısındaki zayıflığı gibi nedenlerle İstanbul'daki elçilerin yaptıkları baskılar sonucunda nizamnamenin bazı maddeleri zaman zaman istismar edilmiştir. Çünkü, eski eserlerle ilgilenen yabancılar, özellikle de konsoloslar hala bir şekilde eski eserleri yurt dışına çıkarma izni alabilmekteydiler. Konsoloslar için bu konuda en büyük yardımcıları, İstanbul'da bulunan elçileriydi. Kıbrıs'daki Amerikan konsolosun almış olduğu izin bu duruma örnek teşkil ettiği gibi yönetici kesimin tutarsızlığını da gözler önüne sermektedir. 4 Ağustos 1869 tarihli belgede, Kıbrıs Amerika Konsolosu Cesnola'nın (Cesnola, 1878) eski eser aramak ve yurt dışına çıkarmak için yaptığı başvuruda kendisine bir yıllık izin verilmesinin kabul edildiği görülmektedir (İ.HR.-238/14160). Aynı konsolosun ertesi yıl sürenin sene sonuna kadar uzatılmasına dair talebinde, Maarif Nezareti; Âsâr-ı Atıka Nizamnamesi'nin ikinci maddesi gereğince meskûkâtta başka eski eserin ülke dışına çıkarılmasının yasak olduğunu, hâlbuki konsolosun diğerleri gibi bulduğu eski eserleri ülkesine nakletmek niyetiyle ruhsat aldığını, konsolosların sürekli olarak eski eserleri yurt dışına naklettiklerini, ancak bunun engellenmesinin mümkün olmadığını belirterek nizamname hükümlerinin uygulanması için bundan sonra konsoloslara ruhsat verilmemesi yolunda görüş bildirmiştir. Bunun yanında nizamnamenin gereği olarak yabancı devlet görevlilerinin müzeleri adına yapacakları kazı izinlerinin ise padişah iznine bağlı olduğu vurgulanmıştır. Sonuçta, Amerikan konsolosu eski eser araştırmak ve yurt dışına çıkarmak amacıyla

padişah izniyle bir senelik aldığı ruhsatın süresinin uzatılmasına dair talebi kabul edilmeyerek konsolosun nizamına göre hareket etmesi şartlarıyla çalışmalarını verilen sürede tamamlanmasında sakınca görülmemiştir (İ.HR.-247/14672).

Bu örnekten de anlaşılacağı üzere nizamnamede yurtdışına eser çıkarılması yasaklanmasına rağmen uygulamada bu hükme pek de riayet edilmemiştir. Bunun gibi durumlar eksiklikleri ortaya çıkardığından yeni bir nizamname hazırlanmasını gereği doğmuştur. Nitekim 7 Nisan 1874 (20 Safer 1291) tarihinde yeni bir nizamname yayımlanmıştır (Can, 1-5). Bu nizamname öncekine göre daha geniş ve kapsamlı olup 36 maddeden oluşmaktadır. Nizamname hükümlerine göre eski eserler nerede bulunursa bulunsun devlete ait olduğu ilkesi getirilmiştir. Eski eser bulanlar, eserlerin 1/3'nü alacak, diğer 1/3'ü eski eserin bulunduğu arazi sahibine verilecek, geri kalan kısım ise devlete kalacaktır. Eski eseri bulan aynı zamanda arazi sahibiyse bu durumda 2/3'nü almaktaydı. Bu paylaşımın değer bakımından mı yoksa aynı olarak mı yapılacağına hükümet karar vermektedir. Kazı izni almak önemli esaslara bağlanmıştır. Kazı esnasında yerel yöneticilerce kontrolün zor olduğu durumlarda gözetleyici bir memur bulundurulması, eğer bu mümkün değilse eser bulanın en geç on gün içinde yerel yöneticilere haber verme zorunluluğu getirilmiş, aksi takdirde devlete ait payın 1/4'ü değerinde para cezası uygulanması esası kararlaştırılmıştır. Bunun yanında Osmanlı ülkesine getirilecek her türlü eski eser gümrük vergisinden muaf tutulmuştur (Mumcu, 69-70; Karaduman, 75).

263 numaralı Mühimme Defteri'nde yer alan hükümler (s.33, hük.2, [20.06.1874/06. Ca.1291], s.57, hük.2, [04.11.1878/08.Za.1295]) 1874 tarihli nizamnamenin yayımlanmasından çok kısa bir süre sonra uygulamaya konulduğunu kanıtlamaktadır. İzmit Sancağı Mutasarrıfı Emin Bey'e yazılan 28 Nisan 1874 tarihli hüküm (MD. 263, s.32, hük.2, 11.Ra.1291), Derviş Hüseyin adlı kişinin izin talebi üzerine ruhsatının, bu işi hakkıyla yapabileceğine dair güvenilir bir kefil gösterdikten sonra verilmesi, bulacağı eserin yarısının devlet müzesine, yarısının da ülke dışına çıkarmamak şartıyla kendisine bırakılması, her ne bulursa üç gün zarfında yerel yöneticilere haber vermesi, yine kazının mahallî yöneticiler tarafından kontrol edilmesi ve nizamname ile bu konuda alınan kararlara bağlı kalması şartlarıyla bir yıl süreliğine izin verilmesi gibi esasları içermektedir. Burada dikkat çeken noktalardan biri daha önceden kefil şartının aranmamasına rağmen bu belgede ruhsat izninin kefil şartının yerine getirilmesinden sonra verilmesidir. Bu kazılar sırasında eski eserlerin tahrip olmalarının ya da civardaki yapılara zarar verilmesinin önüne geçilmesi amacıyla getirilen bir uygulamadır. Diğer bir husus ise nizamnamede, bulunan eserlerin yerel yöneticilere haber verme süresi on gün olarak belirlenmişken, bu sürenin uygulamada üç gün ile sınırlandırıldığıdır.

Osmanlı imparatorluğunda iki nizamname hazırlanıp uygulanmaya konulması ile bu konuda belirli bir anlayış gelişmeye başlamıştır. Buna rağmen son dönemlerinde idarî, ekonomik, eğitim vb. alanlarda olduğu gibi bu konuda da Osmanlı yöneticilerinin paradoksal davranışları söz konusuydu. Nizamnamelerin uygulanmasında bazen titizlikle davranıldığı bazen ise nizamname hükümlerinin neredeyse yok sayıldığı durumlar görülmekteydi. Divan-ı Ahkam-ı Adliye'den Kıbrıs Mutasarrıflığı'na yazılmış 24 Temmuz 1874 tarihli belge bilinçli bir uygulama örneği olarak gösterilebilir. Maarif Nezareti'nden gelen yazı üzerine düzenlenen belgede belirtildiğine göre, Kıbrıs'ta Limason kazası dâhilindeki Ayana'da bir miktar eski eser bulunduğu İstanbul'a bildirilmiştir. Merkezden yazılan cevapta ise eserlerin şekil ve özelliklerinin belirtilmesi istenmiştir. Ancak eserlerin muayenesini yapabilecek bir uzmanın bulunmadığının mahallinden açıklanması üzerine İstanbul'dan bir görevli gelene dek eserlerin zarar görmeyecek şekilde muhafazaları emri verilmiştir (TŞR.KB.NZD.-208/47).

Osman Hamdi Bey'in Müze Müdürlüğü ve Yeni Düzenlemeler

Bir taraftan nizamnameler hazırlanıp uygulanırken diğer taraftan çıkarılan eserlerin iyi bir şekilde muhafazası ve teşhiri için uygun bir ortam, yeni müzelerin oluşturulması fikri taraftar toplamaktaydı. Bu doğrultuda Müze Müdürü Dr. Dethier tarafından Çinili Köşk'ün müze binası olarak kullanılması teklifi Maarif Nezareti'ne sunulmuştur (Su, 11). 26 Aralık 1873 tarihinde eski eserler için Topkapı Sarayı civarındaki “*Atik Cebehâne*”nin artık yetersiz kaldığı, buranın eserlerin muhafazası ve sergilenmesi bakımından elverişsiz olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında binanın silahlarının konulduğu yer olduğundan Seraskerlikçe tahliyesi istenmiş ve eski eserlerin yeni bir müzeye nakli ve teşhiri için en uygun yer olarak Çinili Köşk gösterilmiştir (A.MKT.MHM.-471/11). Aslında 1872'den beri Çinili Köşk'ün müze olarak kullanılması düşünülmüşse de bu fikir hemen hayata geçirilememiştir. Çünkü Çinili Köşk mevcut durumuyla müze mahiyetinde kullanılmaya elverişli değildi. Müze olarak kullanıma uygun hale getirilmesi için tadilat gerekmektedir (İ.MMS.-53/2348). Nitekim tadilattan sonra eski eserler, Aya İrini'den Çinili Köşk'e 1876 yılında nakledilmeye başlanmıştır (Su, 13). Müzenin açılışı ise uzun bir süre sonra, ancak 16 Ağustos 1880 tarihinde gerçekleşebilmiştir. Açılışa, Maarif Nazırı Münif Paşa, Yunanistan örneğini vererek antik eserlerin Atina'da korunup sergilendiğini belirtmiş ve “*bizim eserlerimizin çoğu ise ne yazık ki Avrupa ve Amerika'daki müzeleri süslüyor*” diyerek müzenin Osmanlı imparatorluğunda ortaya çıkacak eski eserlerin sergilenmesine olanak sağlaması dolayısıyla müzeye önem verdiğini vurgulayan bir konuşma yapmıştır (Akın, 235).

Osmanlı'da eski eser anlayışı hakkında milat olarak kabul edilen en önemli gelişmelerden biri de hiç şüphesiz 11 Eylül 1881 tarihinde Osman Hamdi Bey'in Müze Müdürü olarak göreve atanmasıdır. 1878'den beri Müze Komisyonu üyesi olan Osman Hamdi Bey, göreve atanmasından sonra bu alanda ağırlığını koymaya başlamıştır. Bu ağırlıklı ve titiz tutumun somut ifadesini Osmanlı Arşivi'nde O'nun göreve gelmesiyle beraber konuyla ilgili artan belge koleksiyonlarından görebilmek mümkündür.

Osman Hamdi Bey, Müze-i Hümayun Müdürlüğü görevine geldikten sonra mevcut Âsâr-ı Atıka Nizamnamesi'nin yetersiz olduğu gerçeğinden hareketle yeni bir nizamname hazırlıklarına başlamış ve oluşturduğu layihayı Maarif Nezareti'ne sunmuştur (A.MKT.MHM.-763/22, 27 Kasım 1883). Yeni nizamnamenin hazırlığı ve yürürlüğe konması aşamalarında süregelen kazı çalışmaları yanında yeni kazı izin talepleri de söz konusuydu. Böylesi durumlarda, hazırlıkta olan yeni nizamname bağlayıcı unsur sayılarak kazı talebinde bulunanlara ileride yayınlanacak nizamnameye tamamıyla uymaları şartıyla izin verilmekteydi. Öte yandan Hamdi Bey'den Maarif Nezareti'ne gönderilen 7 Kasım 1883 tarihli konuyla ilgili yazıda, bu uygulamanın sakıncalı olduğu göz önünde bulundurularak nizamnamenin bir an önce yürürlüğe konulması istenilmekteydi (A.MKT.MHM.-763/22).

Osman Hamdi Bey'in girişimleri sayesinde hazırlanan Âsâr-ı Atıka Nizamnamesi, 31 Ocak 1884 tarihinde Meclis-i Mahsus-ı Vükela tarafından kabul edilip, 21 Şubat 1884'te Padişah tarafından onaylanmıştır (Mumcu, 73). Yeni nizamname 5 fasıl ve 37 maddeden oluşmaktadır (Can, 6-12). Getirilen en önemli yenilik, yapılan kazılarda ele geçen tüm eski eserlerin mülkiyetinin devlete ait olması ilkesiyle arazi sahibine ve eseri bulana pay verilmesi uygulamasından vazgeçilmesidir. Yurt dışına eski eser çıkarılması tamamen ve istisnasız olarak yasaklanmıştır. Eski yapılar üzerinde yapılacak her türlü değişiklik kesinlikle men edilmiştir. Dolayısıyla yeni nizamname ile beraber, devletin eski eserler üzerinde mülkiyet hakkı ve korumacılık etkinliği daha da güçlendirilmiştir. Önceki nizamnamelerden farklı olarak bu dönemden itibaren eski eser anlayışı ve araştırmaları daha sistemli ve günümüz anlayışına yakın bir çizgiye yaklaştığını söylemek mümkündür. Bu özelliği sayesinde 89 yıl boyunca Türkiye'deki tek eski eser yasası olarak varlığını sürdürmüştür.

1884 tarihli Nizamname ile ortaya konulan hassasiyet, uygulamalardan somut bir biçimde görülebilmektedir. Osman Hamdi Bey'in titiz tutumu ve getirilen nizamnamenin katı hükümleri nedeniyle bu dönemde kazı izni alınması eskisine göre daha da zorlaşmıştır. Nitekim Anadolu'da kazı yapan yabancı arkeologların ülkelerine gönderdikleri mektuplardan daha önceleri büyük kolaylıkla sürdürülen eski eserlerin yurt

dışına çıkarma işleminin artık hayli zorlaştığı açıkça anlaşılmaktadır (Akin, 235-236; Arsebük, s.70). Kazı izinleri yanında eski harabeleri görmek bile izne bağlanmıştır. Almanya Asar-ı Atıka Cemiyeti'nin Behram ve Hisarlık harabelerini (İ.HUS.-37/1312-ZA-057, 11 Mayıs 1895), Londra Darülfünun'da Âsâr-ı Atıka Muallimi Mr. Gardner ile refakatindeki Oxford ve Cambridge muallim ve talebelerinden 50 kişinin Kumkale'ye çıkarak Hisarlığı (Y.PRK.EŞA.-35/18, 25 Mart 1900) görmek için izin talepleri değerlendirilip uygun görüldükten sonra kabul edilmiştir. Yine İngiliz araştırmacı Mr. Ramse'nin iki arkadaşıyla beraber eski eserleri görmek amacıyla Konya, Adana, Sivas, Ankara ve Halep vilayetlerine ulaştıklarında nizama uygun hareket edip etmediklerinin adı geçen vilayetlerin yöneticileri tarafından kontrol edilmesi istenilmiştir (DH.MKT.-1831/83). Yabancı şahıs ya da gruplar için sefaretlere tarafından istenilen izinler, ancak beraberlerinde devlet tarafından görevlendirilen bir memurun/zabitan bulunması şartıyla verilmekteydi. Kazı izinlerinin sıkı tutulması üzerine yabancı araştırmacılar Maarif Nezareti'nden kazı izni almak yerine elçilikleri aracılığıyla Hariciye Nezareti'nden seyahat veya eski yerleri görmek üzere edindikleri izinlerle işlerini yürütmek istemişlerdir. Bu şekilde nizamname hükümlerinin uygulanması sekteye uğramıştır. Nizamname hükümlerinin ihlal edildiğini haber alan Müze-i Hümayun Müdürlüğü ise, Maarif Nezareti'ne seyahat izni alan yabancıların amaçlarının sadece gidecekleri yerlerde eski yapıları görmekten ibaret olmadığını, asıl niyetlerinin kazı yapmak olduğunu bildirmekteydi (DH.MKT.-1491/45). Müze Müdürlüğü'nün uyarılarından sonra bir takım önlemler alınmaya başlanmıştır. Bunun önlenmesi için, eski yerleri görmek isteyen yabancıların taleplerinin öncelikle Maarif Nezareti'ne bildirilmesi ve alınacak cevaba göre işlem yapılması Hariciye Nezareti'nden istenmiştir (DH.MKT.-1881/49). Öte yandan 11 Mart 1894 tarihli bir belgede belirtildiğine göre, Osmanlı sınırları içerisinde eski eser ve binaları ziyaret eden yabancıların verilen izni suistimal ederek ruhsatta yazılı olmayan yerlere de gitmeleri bazı endişeler doğurmuştur. Bu gibi olayların artış göstermesi üzerine ise Hariciye Nezareti ve Sadaret'in izni olmadan ruhsat ve mürur tezkiresi verilmemesi, bu hükme aykırı hareket eden görevlilerin azledilmeleri kararı alınmıştır (DH.MKT.-214/36).

Nizamnameyle getirilen sıkı tutumu gösteren bir husus da araştırma yapacak olan kişilerin ekonomik durumlarının kazı yapmaya yeterli olması şartının aranmasıdır. Ekonomik durumun yetersiz olduğu hallerde ise ortak olarak bir şirketle anlaşılması kabul edilmekle beraber bu ortağın yabancı bir şirket olmamasına özen gösterilmekteydi ki Rumeli'de Adhara taraflarında kazı ruhsatı isteyen ve bu amaçla yabancı bir şirketle ortaklık yapan bir papaza kazı izni verilmesinde mahzur görüldüğü ifade edilmişti (DH.MKT.-1671/105, 5 Kasım 1889).

Bu dönemde eski eser anlayışındaki değişimi ve gelişimi gösteren farklı bir uygulama ise gayrimenkul eski eserlerin korunmasında gösterilen titizliktir. Daha öncesinde vakıf malı olan gayrimenkuller için sadece pragmatik bir koruma anlayışı bulunmaktaydı. Fakat, bu daha çok vakıf mallarının ekonomik ve toplumsal amaçlı muhafazasından ibaret olup, eski eser anlayışından oldukça uzaktı. Bu yöndeki korumacılık örnekleri ancak yüzyılın sonunda görülebilmektedir. Kazı izinlerinde getirilen şartlardan biri de kazı alanında bulunan kutsal ve eski yapıların hiçbir durumda zarar görmeyecek biçimde muhafaza edilmeleri zorunluluğuydu (Bkz. **EK-2**, BEO.MF.MÜZ.-1/46).

Gayrimenkul eserlerin çevresindeki yapılaşmaların planlı gerçekleştirilmesi bu konuda dikkat çeken diğer bir uygulamadır. Kudüs şehri etrafındaki eski kalenin koruma altına alınması bu konuya iyi bir örnek teşkil etmektedir. Kudüs Mutasarrıflığı'na yazılan 29 Temmuz 1888 tarihli yazıda, kalenin eski eserden sayılması nedeniyle muhafazası için çevresinde inşa edilecek yapıların kale duvarlarına dayandırılmaması ve kaleye herhangi bir şekilde zarar verilmemesi dile getirilmekteydi. Ancak bu şartlar yerine getirildiğinde şehir yerleşim planı dahilinde bina yapımına izin verilebilecekti (DH.MKT.-1536/71).

Kazıların Denetlenmesi ve Âsâr-ı Atîka Kaçakçılığı İle Mücadele

Nizamname, eski eserlerin korunması, özellikle yurt dışına eser kaçırılması konularında önemli hükümler getirmekle beraber yabancı araştırmacıların suistimalleri de söz konusuydu. Bu konuda akla gelen ilk isim Heinrich Schliemann'dır (Allen, 1995). Kendisinin suistimalleri hükümet tarafından bilindiğinden, nizamname gereği çalışmaları esnasında yanında bir gözetmen memur bulundurulmasına özen gösterilmiştir. Schliemann'ın kazı çalışmalarını yürüttüğü Hisarlık arazisine gözlemci olarak Tamirat ve Müze Kâtibi Kadri Bey gönderilmiş ve yanına mahallinden zaptiye verilerek maaşı Schliemann tarafından ödenmiştir (MF.MKT.-37/21, 25 Mayıs 1876). Bu memur, Schliemann'ın yaptığı çalışmalar ve bulduğu eserler hakkında Maarif Nezareti'ne sık sık bilgi vermekteydi (BEO.MF.MÜZ.-1/10, 5 Haziran 1882). Ancak Schliemann'ın yaptığı kazıların an be an takip edilebilmesi de mümkün değildi. O, Truva bölgesinde yaptığı kazılarda bulduğu eserleri ülke dışına çıkarmayı başarmış ve Osmanlı Hükümeti'ni bu konuda oldukça meşgul etmiştir. Özellikle bulduğu Truva Hazinesi'ni Atina üzerinden İngiltere'ye götürmesi (Traill, 273-277; Esin, 186-187) nedeniyle Osmanlı Devleti tarafından kendisine dava açılmıştır. Bunun yanında Osmanlı yöneticileri Schliemann'ın ruhsatını, nizamname hükümlerini yerine getirmediği gerekçesiyle feshetmiş (MF.MKT.-49/162, 10 Temmuz 1877), heyetinin Kale-i Sultaniye'ye

gelmelerini yasaklayarak (DH.MKT.-1417/90, 5 Mayıs 1887) burada araştırma ve kazı yapmalarını men etmiştir (DH.MKT.-1415/45, 25 Nisan 1887). Schliemann'a açılan dava, Osmanlı yönetiminin, yeni bir müzenin kurulması masraflarında harcanmak üzere yüklüce bir tazminat karşılığında eserler üzerindeki haklarından vazgeçmesiyle son bulmuştur (Eyice, 1602).

Nizamnameyi ve yöneticilerin bu konudaki bilinçsizliğini suistimal eden bir diğer isim ise Berlin Müzesi müdürlerinden Carl Humann idi. Nizamname gereğince eserlerin Müze-i Hümayun'a ait olması ve yurt dışına çıkarılması kesinlikle yasaklanmışken, Carl Humann bulduğu eserleri yurt dışına çıkarmak için sık sık izin talebinde bulunmaktaydı. Bunlardan birinde 18 Ekim 1891 tarihli belgede belirtildiğine göre, 70 sandık miktarındaki eski eseri Berlin Müzesi'ne götürmek istemekteydi (MV.-13/23). Bu amaçla bulduğu eserlerin değersiz olduğunu belirterek yetkilileri yanıltmaya çalışmaktaydı. Buna engel olmak amacıyla “...Hisarlık ve Aydın taraflarında taharrîyat icrâsına mezûn bulunan Almanyalı Mösyö Human âhiren çıkardığı eserlerden birçoğu güya birbirine müşabih bulunduğundan müzeye gelecek olanların masârif-i nakliyesi kendi tarafından tesvîye olunmak üzere bir cinsten iki tane bulunanların kendiyeye itâsını resmen istidâ etti nezâret müze idâresinden istifsâr-ı mütalaa eyledi gelen cevapta merkumun istediği şeyler esasen değerli olmadığından almasına müsaâde olunmasına be'is olmadığı bildirildi eğer esasen değersiz ise Mösyö Humann niçin istiyor? değersiz âsâr için beyhude yere Almanya'ya kadar masârif-i nakliye ihtiyâr olunur mu? icâbının bu vecihle habersizce aşırıdıkları âsârın ise had ve hesâbı yok cümle-i müessesât-ı terakkiyat inâyat-ı şehriyârilerinden olan müzemizin sâir müzelere olan tefevvukunu temin ve idâme için olunsun bu bâbda tedâbir-i şedîde ve lâzime ittihazına ferman buyrulması...” istenilmiştir (Bkz. **EK-1**, Y.PRK.BŞK.-23/101, 18 Ekim 1891).

Nitekim Humann bu gayretlerinin olumlu sonuçlarını almıştır. Aydın vilayetinde çıkardığı eserlerin Müze-i Hümayun için uygun görülenlerin masrafı kendisine ait olmak üzere İstanbul'a göndermesi, değersiz görülenlerin ise Berlin Müzesi adına “*emsali vecihle*” kendisine teslimi kabul edilmekle beraber durumun Maarif Nezareti ile görüşüldükten sonra onaylanması kararı verilmiştir (İ.MF-1/1310-R-2, 06 Kasım 1892).

Eski eserlerin çeşitli vesilelerle nizamnameye aykırı olarak yurt dışına çıkarılması, elbette ki konuyla ilgilenen yöneticilerinin bilgisi dahilindeydi. Buna rağmen eserlerin yurt dışına çıkarılmasına rıza gösterilmesi, dönemin uluslararası siyasî konjoktürü ile yakından ilgilidir. Osmanlı yöneticileri, eski eser araştırmak ve yurt dışına çıkarmak gibi konularda özellikle siyasî ve ekonomik yönlerden bağımlı olduğu ülkelerin baskılarına maruz kalmaktaydı. Bu konuda en etkin ülkeler, İngiltere ve Almanya idi. İngiltere Müzesi adına Bağdat'ta âsâr-ı atîka araştırması

yapacak olan Mr. Back'in izin talebinin, kazı alanının “*Hazine-i Hassa-i Şahane Nezareti'ne mensub emlak-i hümayundan olması*” nedeniyle izin verilmemesi karşısında İngiltere Sefareti Baş Tercümanlığı'ndan 27 Ekim 1890 tarihinde verilen muhtıradan, gerekli iznin çıkarılmasının hem İngiliz Sefareti'ni hem İngiltere Hükümeti'ni memnun edeceğinin altı çizilmektedir (Y.PRK.EŞA.-12/30).

Büyük devletler Osmanlı imparatorluğu üzerindeki çıkarlarını korumak için her türlü yola başvurmaktaydılar. Genellikle asıl amaçlarını perdeleyen görüntüler sergileyerek faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Amaçlarını gizleyen önemli unsurlardan biri de eski eser araştırmalarıydı. İngiliz ve Alman araştırmacılar eski eser arama bahanesiyle özellikle Musul ve Bağdat bölgelerinde petrol arama faaliyetlerini sürdürmeye çalışmaktaydılar. Ancak dönemin Padişahı Abdülhamit bu devletlerin asıl niyetlerinin petrol aramak olduğunu sonradan fark edebilmiştir. İngiliz elçisi, İngiltere'nin Anadolu, Suriye ve Hicaz bölgelerinde eski eser aramak niyetinde olduğunu, eğer izin verilirse kazılardan çıkacak her türlü eserin hiçbir masraf istemeden Osmanlı İmparatorluğuna bırakacaklarını bildirmiştir. Zaten ittifak arayışında olan Abdülhamit, İngiltere'nin bu teklifini kabul etmiş ve Sadrazam Halil Rıfat Paşa'yı heyetin çalışmalarını izlemekle görevlendirmiştir. Kısa bir süre sonra İngilizler kazı çalışmalarına başlayarak çıkardıkları eserleri teslim etmişlerdir. Abdülhamit hatıralarında İngiltere tarafından bu konuda kendisine yapılan bir aldatmacadan bahsetmektedir. İngiliz elçisi güya kazılarda bulunduğunu iddia ettiği bir kılıcı padişaha hediye ederek yapılan çalışmaların eski eser aramaktan başka bir amacı olmadığını göstermek istemiştir. Ancak Abdülhamit, aldığı istihbaratlarda kazılarda böyle bir kılıcın bulunduğu dair herhangi bir bilgi almadığı gibi, yaptırdığı tahkikatta kılıcın eski dönemlere ait olmadığını öğrenmiştir. Bunun üzerine kazı çalışmalarının daha sıkı gözlemlenmesi ile Musul ve Bağdat'ta heyetlerin petrol kuyuları açmaya başladıklarını haber almıştır (Bozdağ, 77-80). Aynı biçimde eski eser arama bahanesiyle Almanlar da Musul bölgesinde petrol arama çalışmalarına başlamışlardı. Abdülhamit dost ve müttefik olarak gördüğü Almanların bu tavrı karşısında şaşkınlığa uğrayarak “...birakalım arasınlar. Bulurlarsa, petrolü ceplerinde götürmeyecekler ya.. Buldukları kırık çanakları kendilerine veririz, petrol müsaadesi almamış oldukları için petrolü de biz kullanırız!” ifadeleriyle aslında izleyeceği politikanın da ip uçlarını vermiştir (Bozdağ, 81-82).

Osmanlı imparatorluğu üzerinde çıkarları bulunan devletler yine aynı bahane ile siyasî ve propaganda amaçlı eylemlerini de gerçekleştirmekteydiler. Edirne'deki Rusya konsolosuna, hükümete haber vermeden ve yanında görevli bir memur bulundurmadan sınır boylarındaki bazı köyleri dolaşarak eski eser araştırması hükümeti oldukça endişelendirmiştir. II. Ordu-yı Hümayun Müşiriyeti'nin tespitlerinde

özellikle sınır boylarındaki köylerin, eski eser arama görüntüsü altında bir konsolos tarafından izinsiz dolaşılması, hükümet aleyhinde propaganda yapıldığı şüphesini doğurmuştur (Y.PRK.ASK.-56/20, 11 Temmuz 1889).

Yukarıda değinilen örneklerde olduğu gibi İmparatorluk dâhilinde bulunan eski eserlerin yurt dışına kaçırılmasına engel olunmaya çalışılmışsa da çeşitli nedenlerden dolayı bu durumun tam anlamıyla önüne geçilememiştir. Kaçırılan eserler, Avrupa müzelerini süslerken dönemin zor şartlarında kurulan Müze-i Hümayun'un geliştirilmesi için de bazı tedbirler alınmıştır. Hamdi Bey'in bu sıkı tedbirleri kazı izni alamayan yabancılar tarafından kendisine bazı ithamlarda bulunulmasına neden olmuştur. Müzeye gelen eserlerin mübadele veya başka yollarla Avrupa müzelerine gönderildiğine dair şaibeli haberler yayılmıştır. Bunun üzerine özel bir komisyon oluşturularak bundan sonra bu komisyonun mazbatasını olmadıkça bu gibi işlemlerin yapılmaması 16 Ocak 1895 tarihinde padişah emrine bağlanmıştır. Hamdi Bey ise kendisini zan altında bırakan bu iftiralar karşısında görevine devam etmesinin doğru olamayacağı gerekçesiyle istifa etmek istemiştir. Ancak Hamdi Bey'in başarılı çalışmaları bilindiğinden Maarif Nazırı istifasını reddetmiş ve maaşına zam yaparak görevine devam etmesini teklif etmiştir. Maarif Nazırı'nın teklifi kabul görmeyince nezaret tarafından Babıali'ye yazılan yazıda sadaret tarafından gerçekleştirilecek bir girişimin daha etkili olabileceği vurgulanarak Hamdi Bey'in görevine devam etmesi arzulanmıştır (A.MKT.MHM.-534/13).

Osmanlı İmparatorluğunda Modern Müzeciliğin Başlaması

Müzenin zenginleştirilmesi faaliyetleri Osman Hamdi Bey Müze Müdürlüğü görevine getirilmesinden sonra daha da yoğunlaşmıştır. Hamdi Bey, bizzat yürüttüğü kazılarda bulduğu eserleri müzeye kazandırmaktaydı. Nemrut Dağı, Muğla'nın Yatağan ilçesinin Turgut beldesi yakınındaki Lagina Tapınağı ve Lübnan'daki Sayda (Sidon) antik kentinde kazılar yapmıştır. Sayda kazısında bulduğu ve aralarında arkeoloji dünyasının baş yapıtlarından biri olarak kabul edilen İskender Lahiti'nin de bulunduğu eserleri İstanbul'a nakletmiştir. Hamdi Bey'in gerek Sayda'da sürdürdüğü kazı çalışmalarının (İ.DH.-1081/84805, 16 Nisan 1888) ve gerekse diğer bölgelerde ortaya çıkarılan eserlerin İstanbul'a nakliye masraflarının (İ.DH.-1043/82030, 31 Temmuz 1887) Maarif bütçesinden karşılanması kararlaştırılmıştır.

Kazı çalışmaları ve ortaya çıkarılan eserlerin korunması, İstanbul'a gönderilmesi gibi konularda devlet finansmanının sağlanmaya başlanması, bundan sonra gerçekleştirilecek olan çalışmaları da hızlandırmış ve kolaylaştırmıştır.

Sayda'dan ve diğerkazı alanlarından çıkan eserlerin miktar ve çeşitlilik bakımından zengin, hacimce büyük olmaları dolayısıyla mevcut Müze-i Hümayun binasında sergilenemeyeceği göz önünde bulundurularak ek bina yapılması düşünülmüştür. (Y.PRK.MF.-1/39, 21 Temmuz 1885). Nitekim yapılacak binanın, eserlerin korunmasına ve sergilenmesine elverişli olmasına özen gösterilerek, kârgir ve çatısının demirden yapılması tasarlanmıştır. 2.000 Osmanlı altınına mâl olacak inşaat masrafları, Devlet Hazinesi'nden Maarif Nezareti'ne ek-ödenek verilmesi yoluyla karşılanması planlanmış ve inşaaata başlanmıştır (İ.MMS.-93/3911, 5 Eylül 1887; MV.-23/34, 17 Ağustos 1887).

Hamdi Bey'in bu gayretleri yanında imparatorluğun diğerk bölgelerinde çıkarılan eserlerin de müzeye kazandırılması için bazı yöntemler izlenmiştir. 1884 Nizamnamesi ile önceki nizamnamelerden farklı olarak eserlerin mülkiyeti tümüyle devlete bırakılmış ve böylece arazi sahiplerinin hak iddiaları ortadan kaldırılmıştı. Bu ise arazi sahibini yasal olmayan yollara sevk etmiştir. Bunun gibi olayları önlemek amacıyla bulunan eserlerin müzeye teslimi için bir nevi teşvik olarak nitelendirilebilecek uygulamalar getirilmiştir. Lapseki kasabasından Eyüb Sabri Bey'in arazisinden çıkan âsâr-ı atıkayı cüzî bir bedel karşılığında Müze-i Hümayun'a vermesi, yine kendisinin ihbarı üzerine arazisinde yapılan kazıda altın bir heykel çıkması dolayısıyla beşinci rütbeden Mecidi Nişanı ile taltif edilmesi Maarif Nezareti tarafından önerilmiştir (Y.A.RES.-66/21,12 Haziran 1893). Sayda'da araştırmalarda bulunan Hamdi Bey'in kazı yaptığı arazi sahibi Muhammed Şerif Efendi de kazı çalışmalarında verdiği izin ve gösterdiği kolaylıklardan ötürü bir miktar para ve beşinci rütbeden Mecidi Nişanı ile taltif edilmiştir (MV.-22/59, 31 Temmuz 1887).

Müzedeki eserlerin zenginleşmesiyle beraber bu dönemde müzecilik konusunda giderek daha bilimsel bir çizgiye yaklaşıldığı söylenebilir. Eserlerin sergilenmesinde daha spesifik bir bakış açısı getirilmiştir. Bu doğrultuda 13 Mayıs 1889 tarihinde Müze-i Hümayun Nizamnamesi yayınlanmıştır (Mumcu, 74). 5 fasıl ve 43 maddeden oluşan nizamname müzenin nasıl işleyeceğini hükümlere bağlamakla beraber sergilenecek eserlerin bir sistem içerisinde düzenlenmesi esaslarını da içermekteydi. Söz konusu nizamnamenin ikinci maddesi gereğince Şura-yı Devlet tarafından 10 Eylül 1894 tarihinde Sanayi-i Atfka-i İslamiyye eserleri için müzede özel bir şube açılması karara bağlanmıştır. İlgili şubenin bu tarihte açılmasının gerekçesi ise şimdiye kadar toplanan İslamî eserlerin böyle bir şubeyi açmaya yeterli hale gelmesidir (İ.MF.-2/1312-Ra-4).

Müze-i Hümayun eser bakımından zenginleşirken doğal olarak eserlerin belli bir tasnife tabi tutularak tanıtımlarının yapılması, eserler üzerinde inceleme yapmak isteyen araştırmacılara kolaylıklar sağlanması da

düşünülmüştü. Müzedeki eserlerin tanımlarının yapıp kataloglanması ve yayınlanması amacıyla ilk çalışma 1871 yılında Müze Müdürü Dr. Goold tarafından gerçekleştirilmişti. Bu katalogta sadece seçme eserler bulunup Fransızca olarak bastırılmıştı. Bunun dışında 288 sayfalık bir müze envanter defteri de oluşturulmuştu (Eyice, 1599). Kataloglama faaliyetlerini yürütmek üzere 1309 senesi Mart başlangıcından (13 Mart 1893) itibaren aylık 2.000 kuruş maaşla Mösyö Jopin görevlendirilmiştir. Mösyö Jopin'in bir yıl sonra istifa etmesi üzerine yerine Alman Detliz, 13 Ocak 1895 (1 Kanun-ı Sani 1310) tarihinden itibaren bu göreve getirilmiştir (İ.MF.-2/1312-Ş-3). Aynı dönemlerde “*istikmâl-i temîn ve âsâr-ı mezkûreyi tetebbu’ ve temeşâ edeceklerin taharriyât ve tedkikâtını teshîl ve tesri’ edeceği derkâr*” olan ve müzede bulunan bütün eserleri içeren defter ve katalogların hazırlanması çalışmalarına hız verilmiştir. Üzerinde durulan noktalardan biri de katalogların mükemmel biçimde ve Fransızca/Türkçe basılmasıdır (İ.MF.-3/1313-C-1, 30 Kasım 1895).

Müze-i Hümayun Dâhili Nizamnamesi'nin 1. ve 31. maddeleri gereğince müzedeki Türkmen ve Artuk sikkeleri ile bazı heykellere dair risaleler hazırlanmış ve bir takım eserlerin fotoğraflarıyla beraber satılarak müzeye gelir sağlanmıştır. Mart 1894 tarihine kadar Fransızca ve Türkçe risalelerden 457 adet satılarak 2.239 kuruş 10 para, fotoğraflardan ise 2.298 adet satılarak 26.614 kuruş 30 para gelir elde edilmiştir (İ.MF.-2/1312-Z-5).

Müze dâhilinde araştırmacılara hizmet vermek ve ihtisaslaşmak için oluşturulan Müze kütüphanesinin geliştirilmesi faaliyetlerine hız kazandırılmıştır. Bu doğrultuda Avrupa'dan, Müze yönetimi tarafından öncelikli olarak tespit edilen 900 cilt ve 400 Osmanlı Lirası tutarında “*kitab-ı fennîye ve tarihîye*” alanlarında kitap satın alınmıştır (İ.MF.-2/1311 M-2, 20 Temmuz 1893). Böylelikle hem müzecilik hem de arkeoloji konularında yetişecek kadrolar için önemli sayılabilecek bir araştırma merkezi kurulmasına çaba sarfedilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun Uluslararası Bilimsel Kongrelerde Temsili

Hamdi Bey zamanında dikkat çeken gelişmelerden biri de uluslararası arenada konuyla ilgili faaliyetlerin yakından izlenmeye başlanmasıdır. Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde toplana gelen “*ilm-i âsâr-ı atika kible't-târîh ve ilm-i beşer*” kongresi 1892 yılında Moskova'da 11. defa toplanmıştır. Kongreye Osmanlı imparatorluğunun da davet edilmesi üzerine bu alandaki gelişmeleri görmek ve takip etmek amacıyla Müze-i Hümayun Müdür Muavini olan Halil (Edhem) Bey, Moskova'ya gönderilmiştir. Halil Bey dönüşünde Şura-yı Devlet'e sunduğu ayrıntılı layihada kongreyle ilgili olarak “*ulûm-ı cedîde-i mebhusenin tevsî' ve tamîmi ve mensûbînin*

yekdiğeriyle teâti-i efkâr etmeleri maksadıyla beynelmilel kongreler akdi mukaddemâ karargîr olarak şimdiye kadar mahal-i malûmede defalarca toplanmış ve işbû kongrelere umûm düvel-i mütemeddene ile muhtelif cemaât-ı fennîye taraflarından murahhaslar gönderilmiş olduğu gibi bu defaki kongrede dahi yedi gün müzakerât ve mübahasât devam eylediği ve bu kongrenin masârifine medâr olmak için Rusya hükümetinden 5.000 Ruble ihdâ kılındığı” (Y.A.RES.-62/27, 21 Aralık 1892) şeklinde değerlendirmelerde bulunmuştur.

Kongrede alınan karar gereğince kongrenin daimi komisyon başkanının Müze-i Hümayun Müdürlüğü’ne gönderdiği mektupta bir sonraki kongrenin İstanbul’da yapılması yolundaki istekler bildirmiştir (HR.TO.-538/25, 06.01.1893). Halil Bey de verdiği layihada aynı konuyu dile getirmiştir. Kongrenin İstanbul’da toplanması kararını memnuniyetle karşılayan Halil Bey, Osmanlı yönetiminin Kongrenin İstanbul’da yapılmasına izin vermesi için konuyu ayrıntılı biçimde açıklamıştır. Kongrenin tümüyle bilimsel içerikli ve katılanların alanlarında uzman olduğunu, bildirilerin ise siyasetle uzaktan yakından alakası olmadığını, izin verilmediği takdirde kongrenin Atina’da yapılacağını açıklamıştır (Y.A.RES.-62/27).

Kongre heyetinin ve Halil Bey’in İstanbul’da yapılmasını arzuladığı kongre gerçekleşmemiştir. Osmanlı hükümeti, böylesi uluslararası faaliyetlerin kendi iç işlerine karışmak üzere bir sahne görevi göreceği şüphesiyle bu toplantıya izin vermemiştir. Zira, kongrenin İstanbul’da toplandığına dair belgelere yansıyan herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Osmanlı imparatorluğunun uluslararası platformda temsil edildiği bir başka kongre ise Paris’te toplanacak olan “*asar-ı atika ve ulum-i akvama mahsus*” (Arkeoloji ve Etnoloji) kongre idi. Osmanlı imparatorluğu, kongreye davet edildiğinde böylesi kongrelere katılımın gerekliliği göz önünde bulundurularak bir temsilci gönderilmesi kararı alınmıştır. Gönderilecek kişinin Osman Hamdi Bey’in olması ise Fransa Sefareti’nden ısrarla rica edilmiştir. İstek üzerine Müze-i Hümayun Müdürü Hamdi Bey’in görevlendirilmesi uygun görülmüştür (İ.MMS.-106/4537, 4 Ağustos 1889). Fransa Sefareti’nden alanında yetkinliği bilinen Hamdi Bey’in ısrarla görevlendirilmesi isteği, kendisinin uluslararası şöhretini göstermesi açısından önemlidir.

Osmanlı İmparatorluğu 1855’te Londra’daki Dünya Sergisi’nden sonra uluslararası fuar ve sergilerde bulunmaya özen göstermekteydi. Özellikle Abdülhamit döneminde, sergilere katılıma özel bir önem verilmiştir (Diringil, 161). Bunlardan birinde, Macaristan Hükümeti’nin bininci kuruluş yıldönümü münasebetiyle Peşte’de düzenlenecek olan sergiye Osmanlı imparatorluğunun da davet edilmesi üzerine, gönderilmesi

istenilen eşyalar arasında eski eserler de bulunmaktaydı. Hükümet sergiye katılmaya karar verdikten sonra sergilenecek eserler için asar-ı atfika pavyonundan bir salon tahsis edilmiş (Y.A.HUS.-344/64, 22 Ocak 1896) ve eserlerin Hazine-i Hassa memurlarından oluşan bir komisyon tarafından götürülmesi kararı alınmıştır (Y.A.HUS.-349/63, 7 Nisan 1896).

Sonuç

Osmanlı imparatorluğunda Tanzimat ile beraber oluşmaya başlayan reform çabaları bağlamında ele alınan eski eser anlayışı, Avrupalı devletlerle etkileşim sonucu gelişmeye başlamıştır. Ancak bu etkileşim hem olumlu hem de olumsuz yönleri içerisinde barındırmaktadır. Avrupalı araştırmacıların eski eser bakımından zengin Osmanlı coğrafyasını talan etmeye başlaması olumsuz taraftır. Bu talana karşı yine Avrupalı devletlerin uygulamalarının örnek alınması ise iki başlı etkileşimin olumlu tarafıdır. Bu dönemde hazırlanan nizamnamelerle eski eserlerin araştırılması ve korunması belirli kaidelere bağlanmaya çalışılmıştır. Ancak hazırlanan nizamnamelerin bazı hükümlerinin eksik ve suiistimale açık olması, uygulama aşamasında yöneticilerin tutarsız politikaları nedenleriyle Osman Hamdi Bey dönemine kadar istenilen aşamaya ulaşamamıştır. Osmanlı imparatorluğu üzerinde çıkarları bulunan Avrupalı devletler-özellikle İngiltere ve Almanya-eski eser arama bahanesi ile iktisadî ve siyasî menfaatlerini korumaya çalışmışlardır. Eski eser anlayışının gelişiminde en önemli dönüm noktası olarak gösterilen Hamdi Bey zamanında hazırlanıp yürürlüğe konulan 1884 tarihli nizamname ile beraber Osmanlı imparatorluğunda eski eser anlayışının ve araştırmalarının daha sistemli ve günümüz anlayışına yakın bir çizgiye ulaştığını söylemek mümkündür. Bu özelliği sayesinde 89 yıl boyunca Türkiye'deki tek eski eser yasası olarak varlığını sürdürmüştür. Yine Hamdi Bey'in gayretleriyle gerçekleştirilen kazı çalışmaları ile ülke genelinde ortaya çıkarılan eski eserler, büyük masraflar harcanarak İstanbul'a getirilmiş ve Müze-i Hümayun'da teşhire açılmıştır. Cumhuriyet dönemine miras kalan bu süreç aynı zamanda günümüz Arkeoloji ve müzecilik anlayışının da temel taşlarını teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

BOA., A.MKT.MHM. (Sadaret Mühimme Kalemi): 433/3.
(15.L.1285/29.01.1869); **441/2** (23 Z.1285/06.04.1869); **471/11**
(05.Za.1290/26.12.1873); **534/13** (09.Ş.1312/04.02.1895); **763/22**
(26.M.1301/27.11.1883).

- BOA., BEO. MF.MÜZ. (Bâb-ı Âli Evrak Odası Maârif Müze Tasnifi Dosya Evrakı); 1/46 (7.R.1306/11.12.1888); 1/10 (18.B.1299/05.06.1882).**
- BOA., C.DRB. (Cevdet Darphane): 6/284 (12.Ca.1220/08/09.1805).**
- BOA., DH.MKT. (Dahiliye Mektubî Kalemî): 1415/45 (01.Ş.1304/25.04.1887); 1417/90 (11.Ş.1304/05.05.1887); 1491/45 (20.C.1305/03.03.1888); 1536/71 (20.Za.1305/29.07.1888); 1831/83 (26.N.1308/05.05.1891); 1881/49 (18.Ra.1309/22.10.1891); 214/36 (03.N.1311/11.03.1894); 1671/105 (11.Ra.1307/5.11.1889).**
- BOA., HR.TO. (Hariciye Nezareti Tercüme Odası): 538/25 (06.01.1893).**
- BOA., İ.DH. (İrade-i Dahiliye): 1043/82030 (10.Za.1304/31.07.1887); 1081/84805 (05.Ş.1305/16.04.1888).**
- BOA., İ.HR. (İrade-i Hariciye): 238/14160 (25.Ra.1286/04.08.1869); 247/14672 (14.N.1287/08.12.1870).**
- BOA., İ.HUS. (İrade-i Husûsî): 37/1312-ZA-057 (16.Za.1312/11.05.1895).**
- BOA., İ.MF. (İrade-i Maarif): 3/1313-C-1 (13.C.1313/30.11.1895); 1/1310-R-2 (16. R.1310/06.11.1892); 2/1311-M-2 (06.M.1311/20.07.1893); 2/1312-Ş-3 (19.Ş.1312/14.02.1895); 2/1312-Z-5 (05.Z.1312/30.05.1895); 2/1312-Ra-4 (10.Ra.1312/10.09.1894);**
- BOA., İ.MMS. (İrade-i Meclis-i Mahsus): 106/4537 (07.Z.1306/04.08.1889); 53/2348 (22.B.1292/24.08.1875); 93/3911 (17.Z.1304/05.09.1887).**
- BOA., MD. (Mühimme Defteri) 263.**
- BOA., MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubî Kalemî Evrakı): 37/21, (02.Ca.1293/25.05.1876); 49/162, (29.C.1294/10.07.1876).**
- BOA., MV. (Meclis-i Vükelâ Mazbataları): 23/34 (27.Za.1304/17.08.1887); 13/23 (18.M.1304/16.10.1886); 22/59 (10.Za.1304/31.07.1887).**
- BOA., TŞR.KB.NZD. (Kıbrıs Mutasarrıflığı Evrak Tasnifi, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Gelen Yazışmaları): 208/47 (10.C.1291/24.07.1874).**
- BOA., Y.A.HUS. (Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı): 344/64 (07.Ş.1313/22.01.1896); 349/63 (24.L.1313/07.04.1896).**
- BOA., Y.A.RES. (Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı): 62/27 (01.C.1310/21.12.1892); 66/21 (27.Za.1310/12.06.1893).**
- BOA., Y.PRK.ASK. (Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat): 56/20 (13.Za.1306/11.07.1889).**

- BOA., Y.PRK.BŞK. (Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzat): 23/101** (14.Ra.1309/18.10.1891).
- BOA., Y.PRK.EŞA. (Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik Ve Ataşemiliterlik): 12/30** (13.Ra.1308/27.10.1890); **35/18** (24.Za.1317/25.03.1900).
- BOA., Y.PRK.MF. (Yıldız Tasnifi Perakende Maârif Nezareti Maruzatı): 1/39** (08.L.1302/21.07.1885); **2/55** (02.R.1310/23.10.1892).

TELİF ESERLER

- Abdülhamit'in Hatıra Defteri**, (Yay. Haz. İsmet Bozdağ), Kervan Yayınları, İstanbul, 1975.
- Akın, Nur; “*Osman Hamdi Bey, Asar-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine*”, **Osman Hamdi Bey ve Dönemi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (Yay. Haz. Zeynep Rona), İstanbul, 1993, s.233-239.
- Allen, Susan Heuck; “*Finding the Walls of Troy: Frank Calvert, Excavator*”, **American Journal of Archaeology**, Vol.99, No.3, 1995, s.379-407.
- Arsebük, Güven; “*Dünden Bugüne Arkeoloji*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1981, s.66-75.
- Atçeken, Zeki; **Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakım ve Kullanılması**, TTK, Ankara, 1998.
- Can, Nurettin; **Eski Eserler ve Müzelerle İlgili Kanun, Nizamname ve Emirler**, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1948.
- Cesnola, Luigi Palma Di; **Cyprus : İts Ancient Cities, Tombs, And Temples**, New York, Harper And Bros., 1878.
- Dağlı, Yücel; Üçer, Cumhure; **Tarih Çevirme Kılavuzu**, C.V, TTK, Ankara, 1997.
- Diringil, Selim; **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji**, (Çev. Gül Çağalı Güven), YKY, İstanbul, 2002.
- Eralp, T. Nejat; “*Askeri Müze*”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 6/2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1981, s.1604-1606.
- Esin, Ufuk; “*19. Yüzyıl Sonlarında Heinrich Schliemann'ın Troya Kazıları ve Osmanlılar'la İlişkileri*”, **Osman Hamdi Bey ve Dönemi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (Yay. Haz. Zeynep Rona), İstanbul, 1993, s.179-191.

- Eyice, Semavi; “*Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.6/2, İletişim Yay., İstanbul, 1981, s.1596-1603.
- Karaduman, Hüseyin; “*Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atıka Nizamnamesi*”, **Belgeler**, TTK, C. XXV, S.29, Ankara, 2004, s.73-92.
- Kurat, Yuluğ Tekin; **Henry Layard’ın İstanbul Elçiliği, 1877-1880**, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968.
- Madran, Emre; “*Osmanlı Devleti’nde Eski Eser ve Onarım Üzerine Gözlemler*”, **Bellekten**, C. XLIX, S. 195, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1986, s.503-543.
- Mumcu, Ahmet; “*Eski Eserler Hukuku ve Türkiye*”, **A.Ü Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XXVI, S. 3-4, Ankara, 1969, s.45-78.
- Ortaylı, İlber; “*Tanzimat’ta Vilayetlerde Eski Eser Taraması*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 6/2, İletişim Yay., İstanbul, 1981, s.1599-1600.
- Paksoy, İsmail Günay; “*Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti’nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler*”, **Osman Hamdi Bey ve Dönemi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (Yay. Haz. Zeynep Rona), İstanbul, 1993, s.201-221.
- Su, Kamil; **Osman Hamdi Bey’e Kadar Türk Müzesi**, İstanbul, 1965.
- Traill, David A.; “*How Schliemann Smuggled “Priam’s Treasure” from the Troad to Athens*”, **Hesperia**, Vol. 57, No: 3. (Jul.-Sep., 1988), s.273-277.

ممالک شہانہ لر بنک آنا غنیقہ ہم اولاد ترقی و بوسا بہ روزہ ہر بنک کسب اینکی اغناء
 و شہرت معلوم و قایمہ ملزوم ہر بنیہ۔ بوجہاں محض ترہ اقام و عنایت ملکاتہ لری اولیہ
 شہ سزر اور تونک ضیعہ محافلہ سی مقصدیم تنظیم جو بیلا آنا غنیقہ نصہ نہ سی
 حکیمہ داخل ممالک محروسہ ہر بنیہ بوجہ آنا ک جسہ محافلہ سبیلہ روزہ نقلی توجہ الیہ
 و آنا مذکورہ بی اجانبک نقل اتمدی قطعاً منع اولیہ۔ حالہ کہ معارف نظامہ سنا و یاخو
 خصوصی اولیہ وارہ اولاد معلومانہ آنا غنیقہ تحریک مسنون اولاد برطافم اجنبیک برآمدی
 اشیا ناک بر جوئی ملکذنیہ آسید و قدی استنباط اولیہ بوجہ فارسی نقلی توجہ الیہ
 انجاز اولیہ بالعکس حصا لری بجز قدرتہ تجربات اجرتہ ما زودہ بولنہ الحالیہ موجودہ
 اخیراً حیفا۔ دین آنا رہہ بر جوئی کویا بر بنیہ مشابہ بولنہ بولنہ الحالیہ موجودہ
 نقلیہ کنی طرفہ نسیم اولیہ اور رہہ بر بنیہ ایک دانہ بن بنڈل کنیہ اعصہ سی سنا
 استغانیہ نصہ نہ روزہ ارادہ کنیہ استفسار مطالعہ ایوی کلمہ جولہ و قولمان اشکی
 شہ اساتہ رگری اولیہ بولنہ الفہ معہ اولیہ باس اولیہ بلدیہ اگر اساتہ
 رگر سزایہ موجودہ بوجہ استیور رگر سزایہ ایویہ بر پورہ برہ آنا سزایہ قدر و صراف نقلیہ
 اجنبیا۔ اولیہ بوجہاں جسہ ہم آسید و قدی آنا ک ایہ جد و جہش بوجہ جلد
 مؤسسا ترقیات غایت شہ بار بلدیہ اولاد روزہ دن سار روزہ لہ اولیہ نقوشی ناسہ وارہ
 ایویہ اولیہ بولنہ نہ ایویہ ولادہ انجازیہ فرما بولنہ ایویہ
 معروضہ فرما ایویہ اولیہ

آراغی در خصوص...

نومبر ۶

مجلس درین واقع فرموده که شخصی نام محمد
و از آنصفتی نظرات مندرجیه را در تکلیف تحقیقات و مسائل ملایم ثابت نماید ایضا امین اولاد بعد از مدتی در نظر ایشان اینک است
توقفاً اخراج اولاد حق از آنصفتی که مدوولت موزد سنه غاندا ولوب تجری بالکرامت و ایالات ایران له سلیک و ظهور اید جک آشار
کا ملا تعیین است موزد و اسطه بنیه حکومت بحلیه نیک تعیین و ازان اید جکی امین بر محله حفظ اولوب طاق و طرفه
دولت و وضع بدو مدخله اوله نامق و حفیرات داره بی منتسبی جانبدار بحلیه که کوزک تنظیم و مصلط ایلام خریفه سنه
حدودی بخا و ز منتسب و حفیرات بعد الشروع و دلجه برخذ و کوزله رک حفیرات موقا تعطیل اید بلور اینه بوندن طولا و حفیرات
مصرف و تعیین اذ غاسنه حق اوله نامق و ز خصصت مدنتک انحصار سنده و ایخود دها اول تمام حفیرات اوله تعیین و زردی
و شراط نظامیه نه تماماً رعایتی ثابت اولد یعنی خالده تودیع ایلد کی کاشا بقه بی و بوندن حفیرات ساید خصصت نامه حفیرات
اول شخصیه اولوبه ترک عیالت کاشاید بلور اینه موقا حفیراته طایفه حکومشدن و کوزله اید جکی موزد معاکه ایلد جکی ز طو
حکومت باقیات قیسی نامه قسطنق و ز خصصت نامه نارنجند اغانا کارا بلاعد ذرا و یج آی طرفنده حفیرات سایشرا یلغز و ایخود
سایشرا ولوبه یینه بلاعد ذرا یک ای ترک اید بلور اینه و خصصت نامه حکومتی نصیح اولق و ز خصصت نامه آخره ترک و بیع اید بله ملک
و لاسل مد کوز نظرات آمده شده و ج احکامه تماماً و قیسیه مامله ز مقرر یونق و اشوبج اید نور رخصت نامه اید جکی
ایک سنه مدله حکومتی طاق اولق و ذره انقدره بوندن اشوبج خصصت نامه اعطال ملک و ک
و وزیر اعظمی

